

nítás egyrészt lehetővé tette az agglutináló típusú magyar nyelv jelenségeinek leírását, amire a latinra kifejlesztett kategóriák nem adtak lehetőséget. A héber bizonyos pontokon szerkezeti hasonlóságot mutatott a magyarral, így lehetett rá hivatkozni. Másrészt a héberrel, mint a Biblia egyik szent nyelvével való rokonítás tekintélyt is kölcsönözhetett a magyar nyelvnek abban a korban, amikor megindult a nyelvek vetélkedése egymással. Ennek háttérben a magyar nyelv társtalansága, az európai mintáktól való eltérése állhatott. A héber grammatikai hagyomány a legfontosabb segítséget azonban a magyar nyelv toldalékoló jellegének bemutatásához szolgálta, a héber kategóriák fontos szerepet játszottak a toldalék és a szótő fogalmának kialakításában. Ekkor azonban a magyar-héber összevetés még nem szókinsz-, hanem szerkezetalapú, és nem konkrét hasonlításokon, csak elméleti párhuzamokon nyugodott. A héber grammatikákra való támaszkodás alapvetően hozzájárulhatott a szóelemek felismeréséhez, a tö és a toldalékok elkülönítéséhez, a személyragozás magyarázatához.

A második rész esettanulmányai a korai nyelvtanok morfológiai bemutatásáról szólnak. Egyrészt az esetrendszer leírását taglalják, kitérve a genitívus kérdésére is. Másrészt a szóelem fogalmának kialakulását firtatják, a szótő és a toldalék megjelenését és általánossá válását a magyar nyelvészeti munkákban. Emellett pedig a szóelemző írásmód elvének megjelenését és az írásmód német párhuzamait is bemutatják. Ennek jelentősége a tudománytörténeti szempont mellett a mai helyesírás rendszerének kialakulásában sem elhanyagolható, hiszen a szóelemzés elve mind a mai napig az egyik legfontosabb helyesírási alapelvünk a fonetikus írásmód, a hagyomány elve és az egyszerűsítés mellett.

3. Köszönet illeti C. VLADÁR ZSUZSÁT azért, hogy lefordította ezeket a korai magyar nyelvtanokat, valamint létrehozta ezt a tájékoztató jellegű kiadványt, amelyben tudománytörténeti és nyelvleírási kérdéseket is felvet. A korai nyelvészeti munkák immár magyar nyelven is elérhető tanulmányozása tanulságos és gyümölcsöző lehet nemcsak a nyelvtörténet, de a leíró nyelvészet érdeklődő kutatói számára is.

BALOGH JUDIT

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Chaïm Perelman, A retorika birodalma

Retorika és érvelés

Fordította MAJOR HAJNALKA. Az ékesszólás kiskönyvtára 50.

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2018. 211 lap

„Néhány könyv arra való, hogy megízleljük őket, mások arra jók, hogy lenyeljünk őket, van azonban néhány olyan könyv, melyet meg kell rágni és meg kell emészteni.”

Francis Bacon

PERELMANT (1912–1984), a Brüsszeli Szabadegyetem lengyel származású professzorát „a 20. század Arisztotelésze” állandó jelzővel tüntetik ki világszerte, a legnagyobb hatású szerzőnek tartják a retorikai érveléstudomány terén RICHARD WHATELY óta (akinek 1828-ban jelent meg retorikája és logikája). Elismertségét jelzi az a tény, hogy JOACHIM

KNAPE *Allgemeine Rhetorik* (2000) című könyvében csak öt emeli ki a modern retorikusok közül. Tekintélyes fejezetet szentel érveléstudományának a modern retorika egyik alapkönyve, a *The Rhetoric of Western Thought* (GOLDEN–BERQUIST–COLEMAN eds. 1984: 402–430). Mi is foglalkoztunk munkásságával retorikai konferenciáinkon, évek óta tanítjuk a doktori iskolában, ismertetjük tankönyveinkben, szerepel a Retorikai lexikonban. Méltán, ugyanis arisztotelészi alapon saját érvelésrendszert dolgozott ki.

A modern retorikatörténetben korszakalkotó mű CHAÏM PERELMAN és LUCIE OLBRECHTS-TYTECA 1958-ban Párizsban publikált könyve: *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation* (Új retorika. Értekezés az érvelésről; angol fordítása: *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*, 1969). PERELMAN később, 1977-ben egy rövidített változatot közölt: *L'empire rhétorique. Rhétorique et argumentation* (A retorika birodalma. Retorika és érvelés), melyet több nyelvre is lefordítottak (angol kiadása: *The Realm of Rhetoric*, 1982). Ez az összefoglalás jelent most meg magyarul a francia eredeti alapján. A fordítást MAJOR HAJNALKA, a retorikai doktori iskola első abszolvált hallgatója készítette el. PERELMAN könyvében a lábjegyzetekben sok filozófiai, retorikai és egyéb mű van felsorolva. MAJOR HAJNALKA felkutatva magyar fordításukat BOSSUET-től SIMONE WEIL-ig, s – ahol lehetséges volt – a magyar nyelvű változatokat helyezte el a lábjegyzetekben, így módon segítve az olvasó további tájékozódását. PERELMAN ugyanis elképesztően gazdag műveltséganyagot idéz könyvében, ez a gazdagság lenyűgözi a mai olvasót, s olyan távlatokat nyit, amelyek ösztönzők lehetnek egy szélesebb látókörű tájékozódáshoz. A könyv fejezeteit ADAMIK TAMÁS PERELMAN munkásságát ismertető tanulmánya követi, valamint az eredeti bibliográfia, amely az 1950-től a *L'empire rhétorique* publikálásáig megjelent műveket tartalmazza. A kötetet egy névmutató zárja le.

A tudományos retorikát a görög filozófusok hozták létre a Kr. e. 4. században – ISZOKRATÉSZ, PLATÓN és ARISZTOTELÉSZ –, a retorika és a filozófia kapcsolata meghatározó volt a retorikatörténet folyamán. A retorika rendszere mindig etikai és logikai alapokon épült fel, Platónnál azt olvashatjuk, hogy „aki jó szónokká akar válni, igazságosnak kell lennie, s tudnia kell, mi az igazság”, QUINTILIANUS pedig arról ír, hogy a szónok csak becsületes ember lehet, sőt csak becsületes emberből lehet jó szónok, azaz állami hivatalnok (ADAMIK 2004: 29–34). A retorika újkori hanyatlásakor meglazult, sőt eltűnt a filozófiával való kapcsolata. PERELMAN érdeme elsősorban az, hogy ismét filozófiai alapokra helyezte a retorikát, ezáltal visszahelyezte régi pozíciójába: könyve minden fejezetében bemutatja az adott kérdés filozófiai alapjait. A retorika tehát sokkal több mint iskolai szabálygyűjtemény és stílusesszék listázása. (A *Philosophy and Rhetoric* című amerikai folyóirat 2008-as, az Új retorika megjelenésének ötvenéves évfordulóján közzétett száma is hangsúlyozza a filozófiai alapok helyreállítását.)

A retorika birodalma egy szerzői előszóból és tizennégy fejezetből áll. Az előszó a könyv keletkezésének okát magyarázza el, az első és a tizennegyedik fejezet az elméleti alapvetést tartalmazza, keretként fogja össze az érvelést tárgyaló belső fejezeteket.

Az előszó visszaemlékezéssel kezdődik. PERELMAN leírja, hogy 1945-ben publikálta *De la justice* (Az igazságosságról) című tanulmányát, amelynek az a végkövetkeztetése, hogy nem lehet eljutni a formális igazságosságtól a konkrét igazságosságig értéktelenségek nélkül. Igen ám, de melyik érték a fontosabb, hogyan lehet ezt megállapítani? Asszisztensével, OLBRECHTS-TYTECÁVAL tanulmányozták a gyakorlati érveléseket, s rádöbbentek arra, hogy ez a probléma meg van oldva Arisztotelész *Topikájában* és *Retorikájában*. Vilá-

gossá vált, hogy ezt a hagyományt kell modern szintre emelni, így született meg 1958-ban az Új retorika, majd 1977-ben A retorika birodalma. Ebben az összefoglalásban PERELMAN rendszere kikristályosodott, és már reagálni tudott az 1970-ben megjelent liège-i „retorikára”, mely egy retorikatörténeti folyamat következménye. Az évek során ugyanis a retorikából kikerült az érvelés, például a franciáknál DUMARSAIS (1797) és FONTANIER (1821) olyan retorikákat írtak, amelyekben csak a stíluseszközök szerepeltek. A liège-i retorikusok Rhétorique générale címen egyáltalán nem adnak teljes retorikát, csak egy leszűkített retorikát (GERARD GENETTE terminusa), amelyben strukturalista nyelvészeti – tehát nem retorikai – szempontok alapján foglalkoznak a stíluseszközökkel. Semmiképpen sem illik rá erre a műre a nálunk használatos neoretorika elnevezés, mert nem is retorika. PERELMAN jogosan bírálja az előszóban a liège-i „retorikát”. Valójában az 1958-as mű jogosan viseli az Új retorika címet, mert megújította a retorika szívét (PÉCSELI kifejezése), az érveléseméletet. (Zárójelben jegyzem meg, hogy némelyek könnyedén bánnak az „új” jelzővel, nincsen annyi tartalmában új retorika a világon, ahány ilyen cím vagy minősítés.)

Az első fejezet címe: Logika, dialektika, filozófia, retorika, témája pedig ezen diszciplínák egymáshoz való viszonyának tisztázása és az új retorika lényegének megfogalmazása. ARISZTOTELÉSZ Organonjában elkülönítette az analitikus és a dialektikus érvelést. Az előbbit Első és Második analitikájában tanulmányozta, ennek alapján őt tisztelik a formális logika atyjaként. A dialektikus érvelést a Topika, a Rétorika és a Szofisztikus cáfolatok tartalmazza, ezért az érveléseméletnek is atyja, megalapozója Arisztotelész. Az analitikus érvelés demonstratív és személytelen, ezzel szemben a dialektikus érvelés premisszái általánosan elfogadott véleményen alapulnak, ezért vitathatók és sosem személytelenek. „Nem tartalmaznak érvényes és kényszerítő következtetéseket, csak többé-kevésbé erős *érveket*, amelyek többé-kevésbé meggyőzők, és amelyek sohasem tisztán formálisak” (17). Az Új retorika lényege, hogy folytatja és kibővíti Arisztotelész érveléseméletét. Miért volt erre szükség? Egyrészt azért, mert a 16. századi nagy újító, a francia PETRUS RAMUS kivette a retorikából az invenciót (az érvelést) és a diszpozíciót (az elrendezést), s csak az élokúciót (a kidolgozást, azaz a stílust) hagyta meg benne, a memóriával és a pronúciációval (az előadásmóddal) pedig nem törődött. Így alakultak ki fokozatosan azok a retorikák, amelyek csak a stílussal foglalkoztak (lásd fentebb). Ez a folyamat a retorika hanyatlásához vezetett. Másrészt azért, mert KANT és a matematikai logikusok hatására a 19. század közepétől kifejlődött modern logika csak a formális logikával azonosította a logikát, azaz az arisztotelészi analitikus érveléssel, s teljesen figyelmen kívül hagyta a dialektikus érvelést. „Úgy tűnik nekem, hogy ebben ugyanazt a hibát követte el, mint Ramus” – írja PERELMAN (19).

„A retorika a dialektika párja” – ez Arisztotelész Rétorikájának első mondata. A retorika és a dialektika azonosságát a dialektikus érvelés alkalmazása jelenti; különbségük az, hogy a dialektikus érvelés egy vagy két emberhez szól, a retorikában pedig egy szónok beszél a kisebb-nagyobb tömeghez. PERELMAN ezt a különbséget megszünteti, s azt írja, hogy a retorikai érvelés is szólhat egyetlen emberhez, sőt önmagunkat is meggyőzhetjük: „az érvelés új retorikaként (vagy új dialektikaként) felfogott elmélete a meggyőzésre szolgáló beszéd valamennyi területét lefedi, bármilyen hallgatósághoz és bármilyen témáról szóljon is” (20). Ennek alapján: „Az érvelés általános elmélete kiegészíthető, ha ez hasznosnak tűnik, a hallgatóság típusának és a tárgy természetének megfelelő speciális módszerekkel. Így kidolgozható az igazságszolgáltatás vagy a filozófia logikája, ami nem lesz más, mint az új retorika alkalmazása a jogra és a filozófiára” (20). (PERELMAN írt egy Jogi

logikát is – Logique juridique –, mely 1976-ban jelent meg, és számos tanulmányában foglalkozik a filozófiai érveléssel.)

Ezután a retorika és a filozófia viszonyát tekinti át: „én is részt vállaltok abban a több évszázados vitában, amely Parmenidész nagy költeménye óta szembeállította a filozófiát a retorikával.” Röviden összefoglalva arról van szó, hogy a filozófusok egész sora a retorikát azonosította a hamis beszéddel, s ezért száműzte, pedig az olyan gyakorlati tudományokban, mint az etika és a politika (ahol elkerülhetetlen a választás és a vita) – s ezt már Arisztotelész is felismerte –, szükséges az érvelés. A retorika félreismerése – a stílusra való leszűkítése és a becsapással való azonosítása – a gyakorlati érvelés tagadásához vezetett. „De mindazok, akik hisznek az egymással szemben álló különféle megoldási lehetőségek esetén a – tanácsadást vagy vitát követő – észszerű választás létezésében, nem mondhatnak le az új retorika által bemutatott érvelésméletről” – írja PERELMAN az első fejezet lezárásában.

A továbbiakban jelzem csak az egyes fejezetek lényeges gondolatait, bármilyen érdekes a kifejtésük, bármilyen érdekesek a példák: el kell olvasni a könyvet.

A retorikai érvelés bemutatását PERELMAN a hallgatóság jellemzésével kezdi (2. fejezet: Az érvelés. A szónok és hallgatósága), hiszen mindig valakivel kommunikálunk, nem személytelen formális logikai következtetéseket végzünk. Univerzális és partikuláris hallgatóságot különböztet meg, az univerzális hallgatóságot meggyőzzük, a partikulárist rábeszéljük valamire. Arisztotelész meghatározása szerint „A beszéd három dologból áll össze: a beszélőből, amiről beszél, és akihez beszél; a beszéd célja az utóbbira irányul, azaz a hallgatóra” (Rétorika 1358b). Mivel a hallgató a cél, Arisztotelész a hallgatóság szempontja alapján határozta meg a beszédfajtákat, azaz bizonyos műfajokat. PERELMAN hangsúlyozza ezt a szempontot, s azzal a megállapítással zárja ezt a fejezetet, hogy minden gyakorlati filozófia a bemutató beszédből ered, mivel a bemutató beszéd etikai dicséret vagy feddés.

„A szónoknak, ha azt akarja, hogy beszéde által hatásos tettet hajtson végre, alkalmazkodnia kell a hallgatósághoz. | Miből áll ez az alkalmazkodás, amely az érvelés speciális követelménye? Alapvetően abból, hogy a szónok csak olyan téziseket tud érvelése kiindulópontjául választani, amelyeket azok is elfogadnak, akikhez beszél” – így kezdi PERELMAN a 3. fejezetet (Az érvelés premisszái). Ha a szónok nem törődik a hallgatóság egyetértésével, a legsúlyosabb hibát követi el, a „petitio principii”-t. A kiinduló tételek között vannak olyanok, amelyek a valóságra vonatkoznak, azaz tények, igazságok, feltételezések; és vannak olyanok, amelyek a kívánatosra vonatkoznak, azaz értékek, hierarchiák és a kívánatosabb toposzai (Arisztotelész írta le őket részletesen a Rétorikában). Nem szabad figyelmen kívül hagyni a hallgatóságnak a tényekhez és az igazságokhoz való viszonyulását, attitűdjét. PERELMAN részletezi a tények és igazságok vitathatóságát, elfogadhatóságát, a feltételezések megítélését; majd pedig ismerteti az értékek és a hierarchiák rendszerét (univerzális és partikuláris értékek, konkrét és absztrakt értékek, valamint heterogén és homogén értékek) és előnyben részesítését; mindvégig a filozófiai és a jogi háttérrel megtámogatva.

Elkerülhetetlen, hogy a szónok válogasson a hallgató által elfogadott tézisek együtteséből. „Ha bizonyos elemeket kiválasztunk, megjegyzünk és előadunk egy beszédben, akkor azok a tudat előterébe kerülnek, ezáltal *jelenlétet* adunk nekik, ami megakadályozza, hogy figyelmen kívül hagyjuk őket” (50); nélkülözhetetlen a jelenlétőség megteremtése, az időben és térben távol lévő dolgok felidézése (4. fejezet: Választás, jelenlét és prezentáció), ezt minden retorikus hangsúlyozta, például az angol GEORGE CAMPBELL A retorika filozófiája című művében (1776) vagy a modern amerikai retorika egyik klasz-

szikusa, RICHARD WEAVER *Language is sermonic* című esszéjében (1970). Az érzelmi hatás elérésére számos technika szolgál: fokozás, halmozás stb. PERELMAN hangsúlyozza a kapcsolatot az alakzatok és az argumentáció között (ezért csatolja a stílust az érveléshez): akkor van értelmük a stílusesszék használatának, ha az argumentációhoz kapcsolódnak, egyébként üres díszek, sallangok. De azt is megjegyzi, hogy bizonyos körülmények között az egyszerű stílus a hatásos. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a retorikák – a Rhetorica ad Herennium óta – három stílusnemet különböztettek meg, az egyszerűt, a középezt és a fennköltet. Tehát a körülményektől függően az egyszerű stílus is ugyanolyan hatásos lehet, mint a fennkölt. Ezért értelmezhetetlenek a különféle tanulmányokban olvasható olyan minősítések, mint retorizált stílus és hasonlók.)

„Egy beszédben a szónok által kimondott elemek csak olyan nyelv eszközeivel írhatók le, amelyeket a hallgató is megért. A felidézett tények kiválogatása azon felül, ami adva van, magával hozza értelmezésük és leírásuk módját is” (5. fejezet: Az adatok jelentősége és értelmezése). A matematika és minden formális rendszer mesterséges nyelvet alkot, melyben elkerüljük a kétértelműséget; a természetes nyelvekben azonban megszokott jelenség a többféle értelmezés lehetősége.

A 6. fejezetben (Az argumentatív technikák) vázolja fel PERELMAN az érvek rendszerét. Összekapcsoló (asszociatív) és szétválasztó (disszociatív) érveket különböztet meg. Az asszociatív érvelésben átvisszük a premisszákkal való egyetértést a konklúzióra, a disszociatív érvelésben szétválasztjuk az elemeket. Az asszociatív érvelésben vannak kvázilogikai érvek, a valóság szerkezetén alapuló érvek és a valóság szerkezetét megalapozó érvek. A továbbiakban ezt a rendszert részletezi.

A könyv leghosszabb egysége a kvázilogikai érveket tárgyaló 7. fejezet. „A kvázilogikai érveket úgy osztályozhatjuk, hogy először mindig a hozzájuk kapcsolódó formális érvekhez viszonyítjuk őket, majd második lépésként kiemeljük, amiben eltérnek, vitának adnak helyet, ezáltal nem kényszerítő erejűek lesznek” (68). A következő csoportokat tárgyalja PERELMAN: 1. Ellentmondás és összeegyeztethetlenség: ez utóbbival találkozunk a mindennapi életben, választásra kötelez, de feloldásukra számos érdekes lehetőség adódik; vannak közöttük a nemzetközi jogból vett példák, diplomatisztikus megoldások, nevetséges esetek (ilyen az autofágia). 2. Azonosság, definíció, analicitás és tautológia. 3. Az igazság szabálya és a reciprocitás: az előbbi LEIBNITZ szabálya, azt mondja ki, hogy „az azonos létezőket azonos módon észszerű tárgyalni” (79), kérdéses azonban, hogy mikor tekinthetjük a létezőket azonosaknak, melyek a lényeges, és melyek a lényegtelen tulajdonságaik; mikor lehet őket felcserélni. 4. A tranzitivitás, az inklúzió és a divízió érve: a felosztás érvei a jelenlétviséget is megteremtik a részek felsorolásával. Ide tartoznak tehát a nem-faj és az egész-rész érvelések. 5. A súlyok, a mértékek és a valószínűségek: az összehasonlítás érvei; kvázilogikai érvek, ha nem tényleges mérésről van szó. Fontos ennek a fejezetnek a zárómondata: „ritka, hogy a kvázilogikai érvek önmagukban meggyőzzenek: ki kell egészítenünk őket a valóság szerkezetére alapozott érvekkel” (96).

A valóság szerkezetére alapozott érvek más természetűek, két fajtájuk van: a sorrenden alapuló kapcsolatok és az együttes létezésen alapuló (8. fejezet: A valóság szerkezetére alapozott érvek). A sorrenden alapuló kapcsolatok azonos szinten léteznek, ilyenek az ok-okozati viszonyok. Az együttes létezésen alapuló kapcsolat nem azonos szinten álló valóságokat hoz létre: ilyen az egyén és tettei, ítéletei vagy művei közötti kapcsolat; filozófiai szempontból a tény (tett) és a lényeg kapcsolata. Ide vehetjük a tekintélyből szár-

mázó érveket, ez az argumentum ad verecundiam. Az ad personam érvelést helytelenítjük, „illetlen és hatástalan a szónokot támadni a tézis helyett, amelyet védelmez” (114). (Zárójelben jegyzem meg, hogy hazai érvelési és kommunikációs szakkönyveinkben a személyeskedést helytelenül ad hominem érvelésnek minősítik, valószínűleg külföldi informális logikák hatására. Az ad hominem az emberhez szóló érvelés, alapvető követelménye a retorikának, pozitív, sőt nélkülözhetetlen eljárás. A személyeskedés tehát az ad personam érvelés.) A szónok etikusa volt nagyon fontos, Arisztotelész a szónok éthoszáról írt mint a hatékony érvelés egyik eszközéről, a logosz és a pathosz mellett.

A példával történő érvelés gyakori (9. fejezet: Érvelés példával, illusztrációval és modellel). ARISZTOTELÉSZ a példát (görög: *paradeigma*) retorikai indukcióként határozta meg, kitalált (parabola, mese) és történeti példát különböztetett meg. PERELMAN azt hangsúlyozza, hogy a kitalált példában az egyedi eset egy szabályt igazol, a történeti példában az egyedi eset egyedi esetet világít meg. A példa és az illusztráció különbsége a következő: a példa elmondása után következtetünk, az illusztráció esetében a következtetés levonása után szemléltetünk. A modell a követendő személy vagy eset, lényegében tekintélyérv; ellentettje az antimodell.

„A filozófiatörténetben változó elképzelések alakultak ki az analógia szerepéről. [...] Az érvelés teoretikusa meg fogja állapítani, hogy az analógiához folyamodás a kommunikációs és a nem formális érvelés jellegzetessége” (10. fejezet: Analógia és metafora). Az $a : b = c : d$ analógia egy viszony összehasonlítása egy másik viszonnal; az a - b pár az analógia témája, a c - d pár az analógia phorosz, a téma megvilágítása. Az etika, a metafizika és a teológia területéről hoz példákat. Három terminus segítségével is kifejezhetjük a négy terminus között fennálló analógiát, mégpedig úgy, hogy az egyik terminus ismétlődik a témában is és a phoroszban is. HÉRAKLEITOSZ példáját idézi: Az Isten és az ember viszonyát könnyebben tudjuk elképzelni, ha összehasonlítjuk az ember és a gyermek viszonyával, azaz Isten : ember (téma) = ember : gyermek (phorosz). Az analógia kiterjesztése gyakran hasznos az érvelésben, erre Kanttól idéz egy példát. A metaforát az analógiához kapcsolja PERELMAN. Arisztotelész meghatározásából indul ki: „a szó más jelentésre való áttétele, mégpedig vagy a nemről a fajra, vagy a fajról a nemre, vagy a fajról a fajra, vagy pedig analógia alapján” (Poétika 57b). Arisztotelész a metafora terminust trópus értelemben használja, a mai értelemben vett metafora az utolsó eset, analógia alapján jön létre, mégpedig úgy, hogy a téma és a phorosz területe összeolvad. Végezetül hangsúlyozza, hogy a filozófiai és a kreatív gondolkodás nem mondhat le a metaforáról, „Németországban H. BLUMENBERG egy új tudományágat fejlesztett ki, a »metaforológiát«, amely »központi helyet foglal el a kultúrák és gondolkodási rendszerek tanulmányozásában«” (143; vö. BLUMENBERG 1962).

Eddig tartott az asszociációs vagy összekapcsoló érvelés tárgyalása, most a disszociációs vagy szétválasztó érvelés következik (11. fejezet: A fogalmak disszociációja). KANT disszociációs technikájából indul ki, mely a látszat-valóság párosra épül. Végigköveti ezt a disszociációt PLATÓN barlang hasonlatától kezdve egészen BERGSON-ig, aki megfordítja a cselekedet-lényeg párost lényeg-változás párossá, ezzel az örökös változást téve lényeggé: „Csak ami mozog, az valós, konkrét; a forma csak absztrakció, a szellem alkotása” (149). Mindez a szellem leértékeléséhez vezet, ez jellemzi a kortárs egzisztencialisták eszméiről is, így SARTRE filozófiáját. Az argumentációban is jelentkezik a látszat-valóság szétválasztása, például akkor, amikor egy szónok azt állítja, hogy ellenfele ideológiája csak látszatdemokrácia, nem igazi demokrácia. Ilyenkor természetesen az állítást igazolni kell. A disszociációs érvelésnek megvannak a sajátos nyelvi kifejezőeszközei.

A könyv gerincét alkotó érvelési egységet az érvek általános jellemzőiről szóló fejezet zárja le (12. fejezet: Az érvelés terjedelme és az érvek ereje). A formális demonstráció esetén nem merül fel a terjedelem problémája, viszont lényeges az argumentációban. Az érvek száma a priori végtelen, ezért elkerülhetetlen a válogatás. Az érvek ereje a hatásozottságtól és az érvényességtől függ; a hatásozottság pedig a hallgatóság meggyőződésétől, hagyományaitól, az érvelési módoktól, az érvényesség a hallgatóság kompetenciájától. PERELMAN sok érvelési lehetőséget sorol fel, kitér olyan gondolatalakzatok alkalmazására is, mint a megelőzés, a sejtetés, a megengedés, az érvkölcsoznés. Minden argumentatív szituáció más, úgyhogy mindig meg kell vizsgálni az érvek terjedelmét és erejét.

A retorika ötös kánonja a következő: invenció (feltárás), diszpozíció (elrendezés), elokúció (kidolgozás, stílus), memória (emlékezetbe vésés), pronunciáció (előadásmód). Az invenció szokott a retorikák leghosszabb fejezete lenni, mert ebben kap helyet az érvelés. PERELMAN könyve nagy részében az érvelést tárgyalta, a stílust mindig az érveléshoz csatolta, most kerít sort a diszpozícióra (13. fejezet: Az érvek sorrendje a beszédben). Az érvelésben fontos a sorrend, mert módosíthatja az érvek elfogadását. Tárgyalja a bevezetésnek, az elbeszélésnek, a tézis elhelyezésének a problémáit, majd az érvek sorrendjét. Létezik azonban a hallgatóságtól független rend is, mégpedig olyan objektív rend, amelyet tudományos vagy esztétikai megfontolások vezetnek. DESCARTES módszerével vitatkozik. A gondot abban látja PERELMAN, hogy Descartes általánossá tette, azaz kiterjesztette matematikai módszerét az argumentációra is.

A retorika birodalma – ez a 14., összegező fejezet címe. PERELMAN áttekinti a görög filozófia történetét, végül ARISZTOTELÉSZ gondolatait közli: szétválasztotta a formális és a dialektikus/retorikus érvelést: a dialektikus érvelés és a retorika révén hatást gyakorolhatunk az emberek ítéleteire, és irányíthatjuk őket egy egyszerűbb helyzet elfogadására. PETRUS RAMUS (1515–1572) megszüntette Arisztotelész rendszerét, a stílusra redukálta a retorikát, és összemosta az analitikus és a dialektikus érvelést. DESCARTES (1596–1650) teljesen kiiktatta filozófiájából a retorikát. A matematikai érvelés analízisének eredményeit általánosította, s követelte, hogy a matematikában oly hatékony pontosság alkalmazható legyen minden más tudományterületen. A véleményre vonatkozólag kételkedéshez jutott. Hasonló volt az eredménye a FRANCIS BACON (1561–1626) által szorgalmazott empirizmusnak, az induktív módszernek. Mindez mozdulatlansághoz és konformizmushoz vezetett a jogban, a politikában, az etikában és a vallásban. DESCARTES minden tudást egy megingathatatlan evidenciára akart alapozni: „A tudományok tanítása máig a kartézianus elképzelést követi” – állapítja meg PERELMAN (175). Ezzel szemben minden területen – akár vallás vagy filozófia, akár etika vagy jog – a pluralizmus a szabály. Ezek a területek csak az érvelési készletből, a jó érvekből vonják le racionalitásukat, amelyeket a bemutatott tézis mellett vagy ellen hozhatnak fel. Az argumentációban az értékek játszanak szerepet, s az érvek egész arzenálját használják. Világos, hogy az érvelés filozófiai formáit nem lehet a dedukcióra vagy az indukcióra korlátozni. Idézem a könyv két lezáró bekezdését:

„Így felfogva a retorika a nem formális gondolkodás hatalmas területét fedi le: ezért beszélhetünk a retorika birodalmáról; ebben a szellemben minősítette a retorikát W. JENS, a tübingeni egyetem professzora »a humán tudományok régi és új királynőjének« (*alte und neue Königin der Wissenschaften*).

A retorika, mint a meggyőző kommunikáció elmélete, újabban növekvő érdeklődést keltett a tudósok és filozófusok köreiben. Pedig Európában nemrég még megvetették, sőt

az Egyesült Államokban – ahol nagyon elterjedtek a *speech department*-ek – sem sikerült különösebb megbecsülést, tiszteletet kivívnia az egyetemi közösségben. Körülbelül húsz éve azonban a helyzet megváltozni látszik.”

Több mint negyven év telt el A retorika birodalma megjelenése – 1977 – óta. A könyv végén publikált bibliográfiát meg lehetne sokszorozni. Időközben az amerikaiak vaskos lexikonokat és összefoglalásokat publikáltak, a tübingeni retorikusok tető alá hozták a Historisches Wörterbuch der Rhetorik című tizenkét kötetes retorikatörténeti összefoglalást, s egymás után jelentetik meg a Rhetorik-Forschungen köteteit, előtérbe helyezve a toposzkutatást. ADAMIK TAMÁS és tanítványai jóvoltából magyarul olvashatók már a négy nagy klasszikus retorikai művei, megjelent a Retorikai lexikon, valamint a Régi-új retorika sorozat tizenhat kötete, tanulmányok sora. Megjelent első hazai retorikánk is magyar fordításban, PÉCSELI KIRÁLY IMRÉTLŐL a Bevezetés a retorikába két könyvben. Mégis él még valamiféle gyanakvás a retorikával szemben, amelyet eloszlathat PERELMAN most már magyarul is olvasható, hiánypótló könyve.

Hivatkozott irodalom

- ADAMIK TAMÁS 2004. A tudományos retorika és a filozófusok. In: Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra, *Retorika*. Osiris Kiadó, Budapest. 29–34.
- ADAMIK TAMÁS főszerk. 2010. *Retorikai lexikon*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- BLUMENBERG, HANS 1962. *Paradigmen zu einer Metaphorologie*. Bouvier, Bonn.
- GOLDEN, JAMES L. – BERQUIST, GOODWIN F. – COLEMAN, WILLIAM E. eds. 1984. *The Rhetoric of Western Thought*. Third Edition. Kendall – Hunt Publishing Company, Dubuque (Iowa).
- KNAPE, JOACHIM 2000. *Allgemeine Rhetorik*. Reclam, Stuttgart.
- PERELMAN, CHAÏM – OLBRECHTS-TYTECA, LUCIE 1958. *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*. Presses Universitaires de France, Paris.
- PERELMAN, CHAÏM – OLBRECHTS-TYTECA, LUCIE 1969. *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. University of Notre Dame Press, Notre Dame – London.
- PERELMAN, CHAÏM 1977/2008. *L'empire rhétorique. Rhétorique et argumentation*. Vrin, Paris.
- RAÁTZ JUDIT – TÓTHFALUSSY ZSÓFIA szerk. 2011. *A filozófia és a szónoki beszéd*. Régi-új retorika sorozat 10. Trezor Kiadó, Budapest.

A. JÁSZÓ ANNA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

KÜLÖNFÉLÉK

LexikoNet 2017

Diatopikus német tájszótárműhelyek találkozója

2017. november 9. és 11. között Bécsben, az Osztrák Tudományos Akadémia szervezésében került sor a német nyelvű országok, valamint a német mint kisebbségi nyelvet használó országok diatopikus tájszótár-műhelyeinek ötödik találkozójára, amely a német nyelvű tájszótár-szerkesztés legrangosabb nemzetközi szakmai fóruma.

DOI: 10.18349/MagyarNyelv.2018.2.245